https://doi.org/10.59849/2410-5600.2026.1.92
UOT: 82-3.512.162

İlahə Ələkbərova
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 26
e-mail: İlahelekberova@gmail.com

BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA AZƏRBAYCANIN MƏNƏVİ XƏRİTƏSİ

Xülasə

Bu məqalədə Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında coğrafi adların - hidronimlərin, oronimlərin və digər toponimlərin - bədii funksiyası araşdırılır. Şairin yaradıcılığında bu adlar sadəcə məkan göstəricisi deyil, milli yaddaşın, tarixi taleyin və mənəvi bütövlüyün simvolu kimi çıxış edir. Araz çayı, Savalan dağı, Şəki və Bakı şəhərləri, Qarabağ bölgəsi və digər toponimlər Vahabzadənin poeziyasında milli kimliyin, azadlıq mübarizəsinin və mənəvi dirənişin poetik sütunlarına çevrilmişdir. Şairin "mənəvi xəritəsi" Azərbaycanla məhdudlaşmır, Altaylardan İstanbuladək uzanan geniş türk coğrafiyasını əhatə edərək Turan ideologiyasının bədii ifadəsinə çevrilir. Beləliklə, Vahabzadə poeziyasında coğrafiya milli yaddaşın qorunmasına, vətənpərvərlik duyğusunun güclənməsinə və gələcək nəsillərə mənəvi irs ötürülməsinə xidmət edən poetik bir xəritə kimi təqdim olunur.

Bu məqalənin məqsədi Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında coğrafi adların bədii funksiyasını, onların milli yaddaşın qorunmasındakı rolunu və şairin yaratdığı "mənəvi xəritə"nin mahiyyətini araşdırmaqdır. Tədqiqat göstərir ki, Vahabzadə üçün coğrafiya sadəcə fiziki məkan deyil, milli ruhun, tarixi yaddaşın və mənəvi dirənişin poetik daşıyıcısıdır.

Açar sözlər: *Bəxtiyar Vahabzadə, poeziya, vətən, təbiət, mənəvi xəritə*

Giriş

Azərbaycan ədəbiyyatında poeziya yalnız estetik zövqün, duyğuların və xəyalların ifadəsi deyil, həm də milli yaddaşın, tarixi taleyin, mənəvi kimliyin və yaşadığı coğrafiyanın bədii xəritəsidir. Bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli şairi, dramaturqu və ictimai xadimidir. O, 1925-ci il avqustun 16-da Nuxa şəhərinin (indiki Şəki) Yuxarı Baş məhəlləsində doğulub. Şairin uşaqlıq illəri Şəkidə keçsə də, 1934-cü ildə doqquz yaşında ikən ailəsi ilə birlikdə Bakıya köçmüşdür. Buna baxmayaraq, o, bütün ömrü boyu Şəkini özünün mənəvi paytaxtı və əsas ilham mənbəyi hesab etmişdir.

Azərbaycanın nəhəng siması, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə 13 fevral 2009-cu ildə 83 yaşında Bakı şəhərində vəfat etmişdir. Onun ölümü ilə Azərbaycan poeziyasında "Vətəndaş Şair" erasının ən parlaq səhifələrindən biri bağlanmışdır. [6]

Bəxtiyar Vahabzadə müasir Azərbaycan poeziyasının inkişafında mühüm rol oynamış, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və təbliği istiqamətində dərin iz qoymuşdur. Vahabzadənin yaradıcılığı zəngin mövzu dairəsi, yüksək bədii-estetik səviyyəsi və vətənpərvərlik ruhu ilə seçilir. O, həmçinin Azərbaycan dilinin inkişafı və qorunması sahəsində fəal fəaliyyət göstərmiş, ədəbi mühitdə böyük nüfuza malik olmuşdur. Onun əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutur və geniş oxucu kütləsi tərəfindən sevilir.

Bəxtiyar Vahabzadə irsində coğrafi və toponim elementlər

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında coğrafi və toponim elementlər xüsusi yer tutur. Onun şeirlərində və digər ədəbi əsərlərində Azərbaycan torpağının müxtəlif bölgələri, təbiət mənzərələri və tarixi məkanlar geniş şəkildə təsvir olunur. Bu, onun vətənpərvərlik mövzusunu daha da gücləndirir və oxucuda milli mənsubiyyət hissini oyadır.

Onun poeziyasında coğrafi adlar - dağlar, çaylar, şəhərlər və kəndlər - sadəcə məkan göstəricisi kimi deyil, milli kimliyin, azadlıq mübarizəsinin və mənəvi bütövlüyün poetik simvolu kimi təqdim olunur.

Vahabzadə poeziyasını vərəqlədikcə qarşımızda sadəcə bir ölkənin fiziki xəritəsi deyil, onun ruhunun, sevincinin və faciələrinin mənəvi xəritəsi canlanır. Onun poeziyasında işlənən toponimlər oxucuya həm tarixi yaddaşı xatırladır, həm də gələcəyə yönələn milli idealları aşılayır. Şair üçün Azərbaycanın hər bir qarış torpağı, hər bir zirvəsi və hər bir axar suyu canlı bir varlıqdır. O, coğrafi adlara sadəcə bir "ünvan" kimi baxmır, onun misralarında Araz həsrətin, Savalan ümidin, Şəki doğmalığın, Bakı isə milli oyanışın rəmzi kimi çıxış edir. Qarabağ toponimləri isə onun yaradıcılığında həm həsrətin, həm də zəfərin coğrafiyasıdır.

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının əsas qayəsini təşkil edən "Vətən" anlayışı onun poeziyasında coğrafi hüdudları aşaraq mənəvi bir ucalığa çevrilir. Şair Azərbaycanın bütövlüyünü, onun şimalını və cənubunu, həmçinin bütün türk dünyasını vahid bir poetik məkanda birləşdirir. Onun əsərlərində rast gəlinən toponimlər oxucuya keçmişi xatırladır, bu günü anladır və gələcəyə yol göstərir.

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında coğrafiya sadəcə təbiət mənzərəsi deyil, həm də siyasi və tarixi bir gerçəklikdir. Onun yaradıcılığında ən çox müraciət olunan və ən böyük rəmzi məna daşıyan coğrafi obyekt Araz çayıdır. Şair üçün Araz sadəcə bir su mənbəyi, bir hidronim deyil; o, bir milləti iki hissəyə bölən, qardaşı-qardaşdan, bacını-bacıdan ayıran "həsrət körpüsü"dür.

"Bir dəniz qoynunda iki adayıq,
Bizi birləşdirən ancaq bu dəniz.
Vətən bir olsa da, biz ayrı-ayrıq,
O tərəf sənsən, bu tərəf biz..." [1, s.56]

Şair burada coğrafi parçalanmanı riyazi bir dəqiqliklə poetikləşdirir, Arazın sadəcə bir çay deyil, siyasi bir sərhəd olduğunu vurğulayır. "O tərəf" və "bu tərəf" ifadələri Azərbaycanın mənəvi coğrafiyasında "itirilmiş yarı" və "mövcud yarı" rəmzləridir. Bəxtiyar Vahabzadənin "Gülüstan" poeması bu baxımdan təkcə ədəbi əsər deyil, həm də coğrafi bir etiraznamədir.

Vahabzadənin cənub mövzulu şeirlərində coğrafi adlar

Vahabzadə poeziyasında coğrafi adlar üç əsas funksiyanı yerinə yetirir:
a) *Tarixi yaddaş funksiyası* - keçmiş hadisələrin və kollektiv travmaların xatırladırması;
b) İdeoloji funksiya - milli bütövlük və azadlıq ideyasının möhkəmləndirilməsi;
c) *Mifopoetik funksiya* - məkanın sakral məna qazanaraq simvola çevrilməsi.

Bu yanaşma göstərir ki, Vahabzadənin "mənəvi xəritə"si real coğrafiyanın poetik rekonstruksiyasıdır. [4, s.64]

Vahabzadənin cənub mövzulu şeirlərində coğrafi adlar bir-birini izləyir. O, "Arazın bu tayı" və "o tayı" ifadələri ilə fiziki məsafəni mənəvi yaxınlığa çevirməyə çalışır. Şair qeyd edir ki, coğrafi sərhədlər nə qədər keçilməz olsa da, dilin, mədəniyyətin və ruhun coğrafiyası bölünməzdir.

Bu bölmədə şairin "İki sahil", "Arazın o tayında" kimi şeirlərinə də nəzər salmaq olar. Orada Bakı ilə Təbriz arasındakı mənəvi körpü elə qurulur ki, oxucu sanki bir şəhərdən digərinə heç bir sərhəd tanımadan keçir. Bu, Vahabzadənin yaratdığı "vahid Azərbaycan coğrafiyası"nın ən parlaq təzahürüdür.

Vahabzadənin 1959-cu ildə yazdığı və o dövrün siyasi rejimində böyük cəsarət tələb edən "Gülüstan"poeması Azərbaycanın bədii xəritəsindəki ən ağrılı nöqtəni - bölünməni təsvir edir. Poemanın adı Gülüstan kəndindən götürülmüş olsa da, bu toponim şairin qələmində bir millətin parçalanmış taleyinin simvoluna çevrilir:

"İpək yaylığıyla o, silib gözünü,
Bir sənədə baxdı, bir də çaya o.
Yarıya böldülər xalqın özünü,
Ömrü də, günü də böldülər yarı..." [1, s.29]

Şair Arazı bir xəncərə bənzədir ki, bu xəncər Azərbaycanın sinəsindən keçmişdir. Onun poeziyasında Təbriz, Ərdəbil, Savalan, Urmiya kimi coğrafi adlar bir itirilmiş cənnət, uzaqda qalan doğma yurd kimi təqdim olunur. Xüsusilə Savalan dağı, şair üçün Cənubi Azərbaycanın dik duruşu və heç vaxt sönməyən ümididir. O, Savalanın ətəklərindəki dumanı millətin göz yaşına, zirvəsindəki qarı isə xalqın ağarmış saçlarına bənzədir.

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında Azərbaycanın mənəvi xəritəsi şairin doğulub boya-başa çatdığı, "beşiyim" adlandırdığı Şəki (tarixi adı ilə Nuxa) və ömrünün böyük hissəsini keçirdiyi, yaradıcılığının çiçəkləndiyi Bakı şəhərləri ilə daha da zənginləşir. Bu iki toponim şair üçün sadəcə yaşayış məntəqələri deyil, biri ruhun saflığını, digəri isə milli oyanışın əzəmətini simvolizə edən mənəvi qütblərdir. [3, s.239]

Şairin Şəkiyə olan münasibəti bir övladın anaya olan sonsuz sevgisinə bənzəyir. Onun yaradıcılığında Şəki təbiəti, bu qədim diyarın Qafqaz dağlarına söykənən uca zirvələri və özünəməxsus koloriti misralara köçür. Vahabzadə Şəkini təsvir edərkən çox vaxt yerli coğrafi adları bədii boyalarla bəzəyir:

"Mən sənin qoynunda gəldim dünyaya,
Mən sənə borcluyam, ana, ay Şəki!
Zirvən ucalıqdır, suyun musiqi,
Qəlbin bir ümmandır, sənə heyranam..." [1, s.120]

Şəki şair üçün bir "saflıq laboratoriyası"dır. O, bu şəhərin təmiz havasını və uca dağlarını öz xarakterinin formalaşmasında əsas amil hesab edir. Vahabzadənin dilindəki xalq yumoru, bədiilik və ritorika məhz Şəki mühitindən, onun qədim küçələrindən və insanlarından süzülüb gəlmişdir.

Digər tərəfdən, Bakı Vahabzadə poeziyasında Azərbaycanın döyünən ürəyidir. Bakı onun üçün təkcə neft və sənaye şəhəri deyil, hər küçəsi tarixin yaddaşını daşıyan, Azadlıq meydanı ilə milli dirçəlişin rəmzinə çevrilən bir məkandır.

Şair Bakını "odlar yurdunun tacı" kimi vəsf edir. Xüsusilə Xəzər dənizi ilə Bakının vəhdəti onun şeirlərində ayrılmaz bir tamlıq təşkil edir. O, Xəzəri gah coşqun bir gəncliyə, gah da tarixin dərinliklərindən xəbər verən bir müdrikə bənzədir.

“Sən mənim qəlbimin ilk məhəbbəti,
Gözümün nurusan, canım Bakımsan.
Dünyaya açılan şöhrət pəncərəm,
Odlar ölkəsində şanlı tacımsam” [1, s.198]

Şair bu əsərində Bakını həm doğma ocağı, həm də Azərbaycanın mənəvi mərkəzi kimi təsvir edir. O, şəhərin Xəzri və Gilavar küləklərini, dalğalı dənizini və neftli qayalarını milli qürur rəmzi olaraq qələmə almışdır.

“Şairin bədəni – bu ana torpaq.
Nəfəsi – xəzridir, qanı – Kür, Araz.

Çox şey Vətənsiz də yaşayır, ancaq
Şairsə Vətənsiz, elsiz yaşamaz..” [1, s.201]

Vahabzadə irsində bədən üzvlərinin coğrafi anlayışlarla əvəzi

Şair ilk iki misrada insan bədəni ilə vətən coğrafiyası arasında qırılmaz bir bağ qurur. O, "Şair" obrazını sadəcə bir insan kimi deyil, Azərbaycanın canlı bir parçası kimi təqdim edir:
Bədən = Torpaq: Şairin varlığı vətən torpağından yoğrulub. Nəfəs = Xəzri: Bakının rəmzi olan Xəzri küləyi şairin ciyərlərinə çəkdiyi havadır. Qan = Kür, Araz: Damarlarında axan qanı Azərbaycanın iki böyük çayı ilə eyniləşdirir.

Bu metaforalar göstərir ki, vətən şair üçün sadəcə yaşayış yeri deyil, onun bioloji və mənəvi varlığının təməlidir. Şeirin ikinci hissəsində müəllif daha dərin bir həqiqətə toxunub, qeyd edir ki, bəzi insanlar və ya canlılar harada olmasından asılı olmayaraq fiziki varlıqlarını davam etdirə bilərlər. Lakin həqiqi sənətkar üçün vətənsizlik mənəvi ölümdür. Şairin ilham mənbəyi, dili və ruhu öz xalqı (eli) və torpağı ilə qidalanır. Vətənindən qoparılan şair, kökündən qopardılmış ağac kimidir – quruya bilər, amma yaşaya və meyvə verə bilməz.

Şair öz bədən üzvlərini coğrafi anlayışlarla əvəz edərək güclü bədii obraz yaradır. "Xəzri", "Kür" və "Araz" sözləri vasitəsilə şeirə konkret milli kimlik və lokallıq qazandırır. [2, s.45]

Vahabzadənin Bakıya həsr etdiyi şeirlərdə şəhərin coğrafi mənzərəsi milli duyğularla qarışır. 1990-cı ilin 20 Yanvar hadisələrindən sonra Bakı toponimi onun yaradıcılığında bir "Şəhidlər Xiyabanı"na, müqəddəs bir ziyarətgaha çevrilir. Beləliklə, Bakı şairin mənəvi xəritəsində sadəcə bir paytaxt deyil, həm də istiqlalın və azadlığın coğrafi mərkəzi kimi yer tutur.

Azərbaycanın müxtəlif coğrafi məkanlarının və təbii landşaftlarının Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında simvolik mənası olduqca zəngindir və milli mənəvi xəritənin əsas elementlərindən biridir. Şairin əsərlərində coğrafi simvollar milli kimliyin, azadlıq ideyasının və xalqın həyatının metaforaları kimi çıxış edir.

Azərbaycanın dağlıq bölgələri həm fiziki sərhədləri, həm də milli ruhun möhkəmliyini ifadə edir. Vahabzadənin yaradıcılığında məkanla bağlı təsvirlər çox zaman obrazların psixoloji vəziyyəti ilə əlaqələndirilir. Dağların ucalığı və əzəməti xalqın yüksək ideallarını və sarsılmaz iradəsini əks etdirir. Dağlar azadlığın, müqavimətin və möhkəmliyin simvoludur. Çaylar isə həyatı, zamanın axarını, həyatın davamlılığını və təbiətin canlılığını, xalqın keçmişdən gələcəyə olan əlaqəsini simvollaşdırır. Azərbaycan çayları kimi, xalqın da həyatı və mədəniyyəti axır, davam edir və yeni nəsillərə ötürülür. Torpaq isə vətənə bağlılığın və mənəvi köklərin simvolu kimi çıxış edir. Bu yanaşma onun poeziyasını yalnız estetik baxımdan deyil, həm də semantik və ideoloji baxımdan zənginləşdirir. Meşələr - qorunma, sığınacaq və milli mədəniyyətin zənginliyi. Torpaq - vətən sevgisi, milli mənsubiyyət və köklülük. Göy və ulduzlar - ümid, gələcək və ilham mənbəyi. Bu simvolik coğrafi elementlər Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasına milli mənəvi xəritənin vizual və emosional qatını əlavə edir. Onlar oxucuda vətənə bağlılıq hissini gücləndirir və milli kimliyin dərinliyini göstərir.

Xüsusilə “Dağlar” şeiri Vahabzadənin məkan estetikasını ən parlaq şəkildə nümayiş etdirən nümunədir. Bu əsərdə dağ obrazı insanın özünü tanıması, azadlıq arzusunu ifadə etməsi və milli ruhla birləşməsi üçün poetik platforma rolunu oynayır. Şair dağları sadəcə təbiət mənzərəsi kimi deyil, həm də şəxsiyyətin möhkəmliyi, mənəvi ucalıq, əyilməzlik və tarixi yaddaşın daşıyıcısı kimi təqdim edir. Azərbaycanın Şahdağ, Qoşqar, Murov, Kəpəz kimi zirvələri onun misralarında millətin dik duruşunun simvoluna çevrilir. Şair üçün dağlar həm keçmişin şahidi, həm də gələcəyə baxan bir müdriklik rəmzidir.

Vahabzadənin bu məşhur "Dağlar" şeiri bu mövzuda proqram xarakterli bir əsərdir. O, dağların qocalmazlığını, hər zaman eyni vüqarla dayanmasını insanın dəyişən taleyi ilə müqayisə edir:

"Sizdə mən ucalıq, vüqar görmüşəm,
Başınızda duman, qar görmüşəm." [1, s.213]

Şairin mənəvi xəritəsində Qafqaz dağları xüsusi yer tutur. O, özünü bu dağların övladı hesab edir və tez-tez qeyd edir ki, insanın ruhu yaşadığı coğrafiyaya bənzəyir. Dağların zirvəsindəki qarı öz ağarmış saçlarına bənzədən şair, təbiətlə insan arasında qırılmaz bir emosional bağ qurur.

Savalan dağı Vahabzadə üçün təkcə cənubun deyil, həm də mənəvi təmizliyin ucalığıdır. O, bu dağı "göyə açılan əllər" kimi təsvir edir.

Həmçinin şairin Göyçə dağlarına, Dəli dağa olan nisgili də onun yaradıcılığında coğrafi adların necə bir ağrıya çevrildiyini göstərir. Erməni işğalı nəticəsində əlçatmaz olan bu oronimlər Vahabzadənin şeirlərində "əsir düşmüş zirvələr" kimi canlanır:

"Göyçənin dağları duman içində,
Gözümün yaşları ümman içində..."[1, s.234]

Vahabzadə poeziyasında dağların dili həm də nəsihət dilidir. O, oxucunu dağlar kimi sarsılmaz olmağa, xırda hisslərdən uca durmağa səsləyir. Beləliklə, oronimlər onun mənəvi xəritəsində xalqın sarsılmaz iradəsini və tarixi köklərini təmsil edən uca sütunlardır.

Şairin poetik baxışı dağların sarsılmazlığı, sabitliyi və vüqarı ilə insanın daxili gücünü paralel şəkildə qurur. Dağların səssizliyində bir qərarlılıq, bir möhkəmlik hiss olunur:

Dağlar, sizdə bir vüqar var,
Bir sükut var, bir qərar var... [1, s.253]

Bu misralar dağların xarakterini insanın daxili sabitliyi ilə vəhdətdə təqdim edir. Dağlar burada həm fiziki dayaq, həm də mənəvi möhkəmlik rəmzi kimi çıxış edir. Onların səssizliyi, dəyişməzliyi və əzəməti şairin ruhunda cavab axtaran sualları oyadır. Bu baxış sadəcə müşahidə deyil, həm də daxili dialoqdur - insanın öz varlığını təbiətlə üz-üzə gələrək dərk etməsi.

Azərbaycan poeziyasında dağ və məkan obrazı müxtəlif şairlərin yaradıcılığında fərqli semantik çalarlarla təqdim edilmişdir. Məsələn, Səməd Vurğun yaradıcılığında dağ obrazı daha çox romantik-estetik ucalıq rəmzi kimi çıxış edir. Mikayıl Müşfiq poeziyasında təbiət lirizmi və fərdi emosional yaşantı ön plana keçir. Bəxtiyar Vahabzadədə isə dağ obrazı siyasi və milli müqavimət semantikasına malikdir. O, dağları yalnız təbiət elementi kimi deyil, tarixi iradənin, milli dirənişin və ideoloji sabitliyin simvolu kimi təqdim edir. Bu xüsusiyyət Vahabzadənin məkan poetikasını əvvəlki nəsil şairlərindən fərqləndirir.

Bəxtiyar Vahabzadənin torpaq mövzusunda ən məşhur və təsirli şeiri “Torpaq” adlanır. Vahabzadə torpağın dözümünü və fədakarlığını insan xarakteri ilə müqayisə edir. Şair bu təzadı vurğulayaraq insanın torpağa qarşı nankorluğunu, torpağın isə buna qarşılıqsız sevgisini göstərir:

“Torpaq deyir: - Qayıdacaq hər kəs,
Nəfəsini mən vermişəm, al mənə.
Hər kəs mənə borcludur bir nəfəs,
Gələn mənə, gedən mənə, qal mənə...” [1, s.284]

Bu dörd misra sadəcə poetik bir bənd deyil, varlığın və yoxluğun fəlsəfi düsturudur. Şair şeirdə torpağın səbrli və səxavətli olmasını ön plana çəkir, biz ona nə qədər əzab vərsək də, o bizə gül-çiçək verir.

1. "Qayıdacaq hər bir kəs" - Mütləq Həqiqət. Şair insanın dünyadakı bütün iddialarını bu bir cümlə ilə sıfırlayır. Vəzifəsindən, var-dövlətindən, şöhrətindən asılı olmayaraq, hər kəsin son dayanacağı eynidir. Bu, həm də bir xəbərdarlıqdır: Torpaqdan gəldiyini unudan təkəbbürlü insan, gec-tez ona qayıdacağını bilməlidir.

2. "Nəfəsini mən vermişəm, al mənə" - Yaradılışın Maddi Əsası. Vahabzadə burada bioloji bir həqiqətə işarə edir. İnsanın aldığı nəfəs, yediyi ruzi, qanındakı elementlər hamısı torpaqdan

qaynaqlanır. Şairin təqdimatında torpaq bir kreditor kimidir; bizə həyat bəxş edib, amma onu əbədi yox, "icarəyə" verib. "Al mənə" deməklə torpaq sanki öz malını geri istəyir.

3. "Hər kəs mənə borcludur bir son nəfəs" - Borc və Əmanət. Bu misrada sarsıdıcı bir məntiq var: Ölüm bir son deyil, borcun qaytarılmasıdır. Şair ölümü qorxulu bir hadisədən çıxarıb, etik bir vəzifə səviyyəsinə qaldırır. Biz torpağın üzərində gəzərkən onun hesabına yaşayırıq və sonda o "son nəfəsi" verməklə borcumuzu bağlamış oluruq. Bu, insanın təbiət qarşısındakı acizliyinin və ona olan asılılığının ən yüksək ifadəsidir.

4. "Gələn mənə, gedən mənə, qal mənə..." - Əbədi Vahidlik. Bu misra şeirin kulminasiyasıdır. Torpaq burada zamanı və məkanı özündə birləşdirir: Gələn mənə: Doğulan hər kəs əslində torpağın bətnindən gəlir. Gedən mənə: Dünyasını dəyişən hər kəs yenə onun qoynuna sığınır. Qal mənə: Yaşayanlar da hələ ki, onun üzərindədir. Buradakı "qal" əmri həm də bir sığınacaq rəmzidir. İnsan harada olursa olsun, nə qədər uzaqlara qaçırsa qaçsın, mənəvi və fiziki olaraq yenə torpağa məhkumdur və ona sadiq qalmalıdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin mənəvi xəritəsində Qarabağ sadəcə bir bölgə deyil, Azərbaycanın namusu, qeyrəti və sınanmış iradəsidir. Şairin yaradıcılığında bu coğrafiya iki mərhələdə canlanır: birinci mərhələdə bu torpaqlar "yaralı və həsrətli", ikinci mərhələdə isə "azad və vüqarlı" bir məkandır.

Onun "Gülüstan-Qarabağ" şeiri bu mövzuda ən təsirli nümunələrdən biridir. Şair bu əsərində Qarabağın işğalını millətin belini bükən bir dərd kimi təsvir edir. O, Qarabağ torpağını "sinəsi dağ-dağ" (yaralı) bir varlığa bənzədir:

"Qarabağ qəsb oldu, Qarabağ əhli,
Yurdun hər yerinə səpələndilər.
Bu dərddən büküldü millətin beli,
Bu da başqa qəza, başqa bir qədər!" [1, s.301]

Vahabzadənin misralarında Şuşa, Ağdam, Kəlbəcər, Füzuli kimi toponimlər hər biri bir bədii obraza çevrilmişdir. Şair Şuşanı Azərbaycan mədəniyyətinin "beşiyi" və "tac şəhəri" kimi vəsf edir. Onun üçün Şuşa sadəcə uca bir dağ zirvəsində yerləşən qala deyil, xalqın musiqi və poeziya yaddaşıdır. Şair Şuşanın Cıdır düzünü, Turşsu və Xarıbülbülünü milli kimliyin ayrılmaz parçaları kimi təqdim edir.

"Şuşa, sən zirvəsən, sən ucalıqsan,
Sən bizim andımız, sən vüqarımız.
Düşmənə sarsılmaz bir qalalıqsan,
Sənsən bizim şöhrətimiz, varımız!" [1, s.318]

Burada Şuşa toponimi strateji ucalıqdan daha çox, mənəvi zirvə kimi təqdim olunur. Şairin poeziyasında Şuşanın azadlığı "vətən xəritəsinin bərpası" kimi qiymətləndirilir.

Şair Qarabağ toponimlərini hər zaman "Azərbaycanın ürəyi" kimi vəsf etmişdir. Ağdam toponimi isə Vahabzadə üçün həm dostluq xatirələri, həm də itirilmiş bir cənnət rəmzidir. Şairin Ağdamla bağlı xatirələri və bu şəhərin mədəni mühitinə olan heyranlığı onun bir çox yazılarında və çıxışlarında öz əksini tapmışdır. İşğal dövründə yazdığı şeirlərdə bu adlar "əsir toponimlər" kimi sızlayır. O, tez-tez qeyd edirdi ki, Qarabağsız Azərbaycan bir tar kimidir ki, onun simləri qırılıb.

Lakin Vahabzadə heç vaxt ümidini itirməmiş, bu coğrafiyanın bir gün mütləq azad olacağına inanmışdır. Onun "Qarabağ atı" şeirində zaman adlı atın bizi mütləq zəfərə aparacağı ideyası hakimdir. Şairin ruhu bu gün 2020-ci ilin 44 günlük Vətən Müharibəsi və Qarabağ Zəfəri ilə rahatlıq tapmışdır. Müasir tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, Ali Baş Komandanın "Qarabağ Azərbaycandır!" hayqırtısı Vahabzadə kimi şairlərin illərlə misralarda qurduğu o mənəvi xəritənin real təsdiqi idi.

Qarabağ toponimi Vahabzadə poeziyasında coğrafi anlayışdan kənara çıxaraq milli ləyaqət və tarixi ədalətin simvoluna çevrilir. Bu poetik məkan modeli sonrakı ictimai-siyasi kontekstlərdə yeni semantik qatlar qazanmış və milli yaddaşın dirçəlməsində ideoloji dayaqlardan biri olmuşdur [5].

Bəxtiyar Vahabzadənin mənəvi xəritəsi yalnız Azərbaycanın fiziki hüdudları ilə məhdudlaşmır. Onun poeziyasında vətən anlayışı Turan ideologiyası və türk birliyi fəlsəfəsi ilə birləşərək nəhəng bir coğrafiyanı əhatə edir. Şair üçün İstanbul nə qədər doğmadırsa, Türküstan, Səmərqənd və ya Altay dağları da bir o qədər mənəvi kökdür.

Vahabzadə poeziyasında Türkiyə coğrafiyası xüsusi bir yer tutur. O, Azərbaycan və Türkiyəni "bir ananın iki oğlu" kimi vəsf edərkən, iki ölkənin coğrafi adlarını bir misrada birləşdirərək mənəvi bütövlüyü təmin edir. Onun "Azərbaycan-Türkiyə" şeirində Xəzər ilə Qara dəniz, Bakı ilə Ankara bir-birinə qardaş kimidir:

"Bir millətik, iki dövlət,
Eyni arzu, eyni niyyət.
Hər ikisi cümhuriyyət,
Azərbaycan-Türkiyə!" [1, s.338]

Şairin mənəvi xəritəsində Orta Asiya toponimləri - Amudərya, Sırdərya, Tanrı dağları - ulu əcdadların izi, türklüyün beşiyi kimi çıxış edir. O, bu coğrafi adları çəkərkən oxucuya xatırladır ki, bizim köklərimiz bu geniş düzənlərdə və uca zirvələrdə formalaşmışdır. Vahabzadə üçün Altaylar sadəcə bir dağ silsiləsi deyil, türk ruhunun doğulduğu müqəddəs məkandır.

"Mən türkəm, ulu bir kökün budağı,
Tanrı dağı ruhumun ən uca dağı.
Xəzərdən keçərəm, Altaya qədər,
Mənim bu dünyada tək amalım var..." [1, s.361]

Burada Tanrı dağı və Altay toponimləri şairin mənəvi xəritəsinin sərhədlərini göstərir. Vahabzadə üçün vətən Azərbaycanla başlayıb, bütün Türk dünyası ilə tamamlanır. Bu, coğrafi adların "Turançılıq" ideologiyasına xidmət etməsinin bariz nümunəsidir.

Onun yaradıcılığında İstanbul toponimi isə türklüyün qürur və mədəniyyət mərkəzi kimi tərənnüm olunur. Şair İstanbulun boğazlarını, minarələrini və tarixi abidələrini vəsf edərkən, əslində, bütün türk dünyasının mənəvi qüdrətini göstərir.

Bu bölmədə vurğulanmalı olan ən mühüm məqam odur ki, Vahabzadə coğrafi adlar vasitəsilə "Mənəvi Turan" xəritəsini cızır. O, sərhədlərin insanları ayıra bilməyəcəyini, çünki dilin və ruhun coğrafiyasının bir olduğunu sübut edir. Şairin poeziyasındakı bu genişlik oxucuya özünü daha böyük və sarsılmaz bir ailənin üzvü kimi hiss etdirir.

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında coğrafi adların təhlili göstərir ki, şair üçün Azərbaycanın xəritəsi sadəcə kağız üzərindəki cizgilər deyil, canlı, nəfəs alan və daim döyüşən bir mənəviyyatdır. Toponimlər, hidronimlər və oronimlər onun yaradıcılığında estetik bir bəzək olmaqdan çıxıb, milli yaddaşın qorunmasına xidmət edən bədii silaha çevrilmişdir.

Nəticə

Araşdırmalardan görünür ki, şairin "mənəvi xəritəsi" bir neçə mühüm qatdan ibarətdir. Bir tərəfdən Şəki və Bakı ilə doğmalıq və mübarizə ruhunu aşılayan şair, digər tərəfdən Araz və Savalan vasitəsilə bölünmüş vətənin birliyini təbliğ edir. Onun Qarabağ haqqında yazdığı misralar isə bu gün qalib xalqın zəfər tarixinə işıq salır. Vahabzadənin coğrafiyası Azərbaycanla bitmir; o, Altaylardan İstanbuladək uzanan bir türk dünyasını vahid bir ruh halında birləşdirir.

Onun yaradıcılığının ən böyük xidməti odur ki, o, işğal altında olan və ya unudulmağa məhkum edilmiş yer adlarını poeziyanın gücü ilə millətin qan yaddaşına köçürdü. Bu gün müstəqil

Azərbaycanın və azad Qarabağın hər bir guşəsində Vahabzadənin misraları əks-səda verir. Onun dediyi kimi, "Vətən sadəcə torpaq deyil, o, mənliyi qoruyan uca bir məsləkdir".

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, Bəxtiyar Vahabzadə "dağların dili ilə danışan" və Azərbaycanın hər bir daşını, hər bir suyunu müqəddəsləşdirən bir şair kimi ədəbiyyat tariximizdə əbədi yerini tutmuşdur. Onun yaratdığı bədii coğrafiya gələcək nəsillər üçün hər zaman vətənpərvərlik və milli qürur mənbəyi olaraq qalacaqdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin ədəbi irsi yalnız Azərbaycanın deyil, bütün türk dünyasının bədii söz sərvəti hesab olunur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Vahabzadə, B.M. Əsərləri. XII cild / – Bakı: "Elm" nəşriyyatı, – 2004. – 463s.
2. Vahabzadə, B.M. Vətən var... (Şeirlər və poemalar) / – Bakı: "Gənclik",– 1977.
3. Vahabzadə, B.M. Seçilmiş əsərləri. İki cilddə, II cild (Poemalar) / – Bakı: "Öndər nəşriyyatı", – 2004. – 320 səh.
4. Əliyev, R. Bəxtiyar Vahabzadənin bədii fəlsəfəsi / – Bakı: "Elm", – 1995.
5. https://cdn.oyu.edu.az/ebooks/edebiyyathsunasliq/Azerbaycan%20Edebiyyat%20tarixi.pdf
6. Bəxtiyar Vahabzadə: Biblioqrafiya Azərbaycan Milli Kitabxanası. / -URL [Elektron resurs] http://anl.az/down/biblioqrafiya2015.pdf

Ilaha Alekberova

AZERBAIJAN IN THE POETRY OF BAKHTIYAR VAHABZADE SPIRITUAL MAP

Summary

This article examines the - artistic function of place names - hydronyms, oronyms and other place names in the poetry of Bakhtiyar Vahabzadeh. In the poet's work, these names act not just as a spatial indicator, but as a symbol of national memory, historical destiny and spiritual integrity. The Araz River, Mount Savalan, the cities of Shaki and Baku, the Karabakh region and other toponyms became the poetic pillars of national identity, liberation struggle and spiritual resistance in Vahabzadeh's poetry. "the poet's spiritual map " is not limited to Azerbaijan, but becomes an artistic expression of Turanian ideology, covering a vast Turkish geography stretching from Altai to Istanbul. Thus, geography in Vahabzadeh's poetry is presented as a poetic map, serving to preserve national memory, strengthen patriotism and pass on spiritual heritage to future generations.

The purpose of this article is to study the artistic function of geographical names in the poetry of Bakhtiyar Vahabzade, their role in preserving the national memory and essence "spiritual maps" created by the poet. The study shows that geography for Vahabzade is not just a physical space, but a poetic carrier of the national spirit, historical memory and spiritual resistance.

Keywords: *Bakhtiyar Vahabzadeh, poetry, homeland, nature, spiritual map*

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru ***Elnurə Babayeva***
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.